

**Ο Ιπποκράτειος δράκος και η ενάλιος μέδουσα:
θέματα ελληνικής λαογραφίας στο έργο
του Άγγλου περιηγητή John Mandeville**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Ο John Mandeville ήταν Άγγλος περιηγητής το έργο του οποίου με τίτλο Itineraria (Ταξίδια) εκδόθηκε το 1357 και αποτέλεσε δημοφιλές ανάγνωσμα του Μεσαίωνα. Μεταξύ των πολλών φανταστικών ταξιδιωτικών αφηγήσεών του, δύο διαδραματίζονται στον ελληνικό χώρο. Η πρώτη αφορά την κόρη του Ιπποκράτη η οποία μεταμορφωμένη σε δράκο ζει στα έγκατα ενός κάστρου περιμένοντας κάποιον θαρραλέο ιππότη που θα μπορέσει να λύσει τα μάγια. Η δεύτερη περιγράφει την ανόσια ένωση ενός άντρα με την νεκρή νεαρή σύντροφό του, καρπός της οποίας είναι μια δαιμονική κεφαλή με κακοποιό και άκρως επικίνδυνη για τους ναυτικούς δράση. Τα δύο αποσπάσματα αποτέλεσαν ενεργά υποκείμενα ενός διακειμενικού διαλόγου μεταξύ ενός συνόλου έργων της πρώιμης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, ενώ συνδέθηκαν ενίοτε με συγκεκριμένες ελληνικές, αρχαίες ή νεότερες, λαϊκές παραδόσεις. Το άρθρο επιχειρεί να μελετήσει τα δύο αποσπάσματα υπό το πρίσμα της διακειμενικότητας και να τα εντάξει ή να τα αποσυνδέσει από το λαϊκό πλαίσιο, απαντώντας στο κατά πόσο πρόκειται περί ψευδοπεριηγητικών επακόλουθων βιβλιακής ανασύνθεσης ή περιηγητικών μαρτυριών επιτόπιας εμπειρίας.

Λέξεις κλειδιά: John Mandeville, περιηγητές, μύθος, παράδοση, δράκος, μέδουσα

«Ενθάδε κείται ο ευγενής λόρδος Joannes de Montevilla, που ονομάζεται επίσης de la Barbe. Ιππότης, κάτοχος του Compredi, γεννημένος στην Αγγλία, καθηγητής της Ιατρικής, ευφραδής, πολύ ταλαντούχος άνθρωπος, ευεργέτης των φτωχών, ταξίδεψε σχεδόν σε όλο τον κόσμο, και πέθανε στη Λιέγη το έτος του Κυρίου 1372 τη 17^η ημέρα του μηνός Νοεμβρίου»¹.

---

1. M. C. Seymour, *Sir John Mandeville*, Aldershot 1993, σ. 30-35.

Τα συγκεκριμένα λόγια αναγράφονταν στην επιτύμβια επιγραφή που κοσμούσε τον τάφο του Jean ή John Mandeville στο μη σωζόμενο σήμερα ναό του Guillemins της Λιέγης². Με τις καταστροφές της Γαλλικής Επανάστασης η επιγραφή χάθηκε αλλά στο μεταξύ είχε αποτυπωθεί στα γραπτά περιηγητών και διανοουμένων της εποχής. Καταρχήν σε μια επιστολή του 1462 με αποστολέα τον βιβλιόφιλο δούκα Püterich von Reichertshausen (γενν. 1400) και παραλήπτη κάποια Αρχιδούκισσα της Αυστρίας³, ενώ στη συνέχεια έγινε γνωστότερη χάρη στον Βέλγο χρονικογράφο Jean d'Outremeuse, ο οποίος συμπεριέλαβε την επιγραφή –μαζί με επιπλέον λεπτομέρειες– στο έργο του *Ly Myreur des Histors*⁴. Οι πληροφορίες της επιγραφής είναι συγκεκριμένες: ο Mandeville, ευγενής αγγλικής καταγωγής, άσκησε το εκπαιδευτικό λειτουργήμα, και πέθανε το 1372 όντας κοσμογυρισμένος και φιλόανθρωπος.

Έκτοτε πολλοί ήταν εκείνοι που θεώρησαν και θεωρούν πως οι ανακρίβειες της επιγραφής είναι περισσότερες από τις αληθείς κι αποδεδειγμένες πληροφορίες που παρέχει. Οι βασικές αμφιβολίες αφορούν την καταγωγή του: ήταν όντως Άγγλος ιππότης γεννημένος στην πόλη Saint Albans⁵, ήταν Γάλλος ονόματι Jean de Bourgogne ή Jean de la Barbe⁶, ήταν ο Φλαμανδός Jan de Langhe⁷ ή ήταν τέλος ο Jean d'Outremeuse ο οποίος υιοθέτησε την ψευδή ταυτότητα του Mandeville⁸. Παράλληλα αβέβαιη παραμένει η βασική ιδιότητά του, δηλ. του καθηγητή της ιατρικής, παρόλο που το έργο του, που εκδόθηκε σε ένα βιβλίο με το λατινικό τίτλο *Itineraria (Ταξίδια)* το 1357, brίθει πληροφοριών που αποδεικνύουν το φυσιοδιφικό ενδιαφέρον του συγγραφέα: φαίνεται πως ήξερε να χρησιμοποιεί αστρολάβο, ενώ παράλληλα κατείχε γνώσεις βοτανολογίας, ζωολογίας και γεωλογίας⁹. Το βέβαιο είναι πως το ύφος πολλών σημεία του

2. K. Sisam, J. R. R. Tolkien, *A Middle English Reader*, Oxford 1921, σ. 94-95.

3. D. W. Ruddy, *Scribes, printers, and vernacular authority: a study in the late-medieval and early-modern reception of Mandeville's travels*, Michigan 1995, σ. 78.

4. Σχετικά με τη μυστηριώδη σχέση μεταξύ Mandeville και Jean d'Outremeuse, βλ. G. Milton, *The Riddle and the Knight: In Search of Sir John Mandeville, the World's Greatest Traveller*, New York, 1996, σ. 82-89.

5. J. Mandeville, *The Book of Marvels and Travels*, έκδ. A. Bale, Oxford 2012, σ. x-xi.

6. Chr. Deluz, *Le livre des merveilles du Monde*, Paris 2000, σ. 9.

7. J. Larmer, « Plucking Hairs from the Great Cham's Beard: Marco Polo, Jan de Langhe, and Sir John Mandeville », *Marco Polo and the Encounter of East and West*, έκδ. S. Akbari, S. Conklin, I. Amilcare, Toronto 2008, σ. 133.

8. P. Hamelius, *Introduction à la littérature française et flamande de Belgique*, Bruxelles 1921, σ. 70-89.

9. Chr. Deluz, ό.π., σ. 12.

έργου μπορεί να χαρακτηριστεί εγκυκλοπαιδικό, η δομή του παραπέμπει σε συστηματική πραγματεία γεωγραφικών κριτηρίων και όχι απλά ταξιδιωτικών όπως στην περίπτωση του έργου του Marco Polo, ενώ αποφεύγονται κρίσεις και βιογραφικού περιεχομένου πληροφορίες και το ύφος παραμένει κατά κύριο λόγο ουδέτερο (σπανίως χρησιμοποιείται το α' πρόσωπο). Εν τέλει, όπως υποστηρίζει ο X. Walter ελάχιστη σημασία έχουν όλα αυτά, εφόσον εκείνο που παίζει πρωτεύοντα ρόλο δεν είναι η καταγωγή ή η ιδιότητα του συγγραφέα, αλλά το γεγονός «πως πατρίδα του είναι η χριστιανοσύνη και η συλλογή του, μια σταυροφορία¹⁰». Σύμφωνα εξάλλου με την επιτύμβια επιγραφή ο Mandeville ταξίδεψε σε όλο σχεδόν τον κόσμο (*qui toto quasi orbe lustrato*), πληροφορία η οποία όμως έχει αμφισβητηθεί σε τέτοιο σημείο ώστε να θεωρείται ψευδοπεριηγητής. Παρόλο που ο ίδιος βεβαιώνει πως εγκατέλειψε την Αγγλία το 1322 για να περιηγηθεί εν συνεχεία στην Ανατολή με διάφορα αξιώματα –υπηρετώντας για παράδειγμα τον Τζένγκις Χαν– είναι σχεδόν βέβαιο πως δεν επισκέφτηκε ποτέ την Ινδία, τις νήσους του Ινδικού Ωκεανού, την Κίνα ή την Περσία, ενώ αμφίβολο επίσης παραμένει αν έφτασε μέχρι την Αίγυπτο, την Κωνσταντινούπολη ή τους Αγίους Τόπους.

Συνεπώς παρά τη διάδοση που γνώρισε το έργο κατά τον 14^ο αιώνα αποτελώντας δημοφιλέστατο ανάγνωσμα της εποχής, ο Mandeville αντιμετωπίζεται σήμερα ως κατά φαντασία περιηγητής και ελάχιστα φερέγγυος συγγραφέας¹¹. Πέραν των συχνά αφελών λαθών στα οποία υποπίπτει με σχετική ευκολία, ένας από τους βασικούς λόγους στους οποίους οφείλεται η κακή του φήμη είναι η έντονη παρουσία του φανταστικού στοιχείου, που κατακλύζει το έργο του ιδίως στις γεωγραφικές περιγραφές χωρών της Άπω Ανατολής. Η κλίση προς το υπερφυσικό δεν απουσιάζει από τους γεωγράφους του Μεσαίωνα. Όπως ο Marco Polo, ο Latini και ο Gossouin, έτσι κι ο Mandeville θεωρεί το ανεξήγητο και τις διάφορες εκδηλώσεις του, τμήμα της θεϊκής δημιουργίας, και παράλληλα του φυσικού, σε αντιδιαστολή με το μεταφυσικό ή επέκεινα με το οποίο, όπως

10. X. Walter, *Avant les grandes découvertes: une image de la terre au XIVe siècle*, Roissy-en-France 1997, σ. 18.

11. O Legrand d'Aussy τον κατηγορεί σφόδρα για τσαρλατανισμό: «Mais chez lui ce sont des erreurs géographiques si grossières, des fables si sottes, des descriptions de peuples et de contrées imaginaires si ridicules, enfin des âneries si révoltantes, qu'en vérité on ne sait quel nom lui donner. Il en coûteroit d'avoir à traiter de charlatan un écrivain ». Βλ. R. H. Evans, *A selection of curious, rare and early voyages*, t. 4, London 1811, σ. 479. Ο δε επικεφαλής της βιβλιοθήκης Μπόντλιαν, E. B. Nicholson, τον αποκαλεί μέγα ψεύτη, «profound liar». Βλ. M. A. Chuquet, *Revue critique d'histoire et de littérature*, t. 32, Paris 1891, σ. 270.

τονίζει και ο ίδιος, λυπάται που δεν ασχολήθηκε επαρκώς¹². Μεταξύ άλλων το μακρύ ταξίδι περιλαμβάνει συναντήσεις με μυθικά όντα που εντάσσονται στον τομέα της κρυπτοζωολογίας όπως ο γρύπας ή ο μαυροκέφαλος και κερασφόρος όδενθος, μυθικές φυλές όπως οι Πυγμαίοι οι οποίοι βρίσκονται σε συνεχή πόλεμο με τους Γερανούς, οι Ιμαντόποδες, οι Αμαζόνες και οι Κυνοκέφαλοι (οι οποίοι έχουν κεφάλια σκύλου και λατρεύουν ως θεό τους ένα βόδι), θαυμαστούς τόπους και αξιοπερίεργα μέρη όπως ποταμός Σαμπατορί, ο οποίος τα Σάββατα είναι χειμαρρώδης, αλλά τις υπόλοιπες μέρες της εβδομάδας τα ύδατά του ακινητοποιούνται¹³.

Το βασικό ερώτημα το οποίο προκύπτει από το πλούσιο αυτό μυθολογικό πλέγμα που συνθέτει μια γεωγραφία του υπερφυσικού, αφορά τον τρόπο συγκέντρωσης των πηγών και συγκεκριμένα το κατά πόσο ο Mandeville βασίστηκε σε «επιτόπια έρευνα» διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο ένα είδος προσωπικού αρχείου θρύλων και παραδόσεων¹⁴ ή σε μελέτη σε βιβλιοθήκες¹⁵, περιοριζόμενος αποκλειστικά στα γραπτά κείμενα¹⁶. Γνωρίζουμε πως για τα Ταξίδια του, στηρίχτηκε σε αντίστοιχα έργα περιηγητών όπως ο Hayton (*Flo des Estoires de la terre d'Orient*, έργο του 1307), ο Oderic de Pordenone (*Itenerarium*, έργο του 1330) και ο Guillaume de Boldensele (*Liber de quibusdam ultramarinis patribus*, έργο του 1336), βασίζομενος παράλληλα σε εγκυκλοπαιδιστές και φιλοσόφους όπως ο Vincent de Beauvais και ο Brunetto Latini, θεολόγους όπως ο Jacques de Voragine, ή μυθοπλάστες (βλ. *Roman d'Alexandre* και *Littera Presbyteri Johannis*). Δεν είναι πάντα βέβαιο ωστόσο πού, τότε και με ποιο τρόπο ο βιβλιογραφικός αυτός πλουραλισμός χρησίμευσε άμεσα ή έστω έμμεσα στον Άγγλο περιηγητή, και αν οι λαογραφικές σημειώσεις του είναι αποτέλεσμα επιτόπιας παρατήρησης, πιστής αντιγραφής ή αναπροσαρμογής των πηγών. Στην παρούσα εργασία θα μελετήσουμε δυο κείμενα του Mandeville τα οποία σχετίζονται στενά με τον ελληνικό χώρο και τις παραδόσεις του, επιχειρώντας να διαλευκάνουμε ακολούθως το ζήτημα της προέλευσης των μύθων στους οποίους τα συγκεκριμένα κείμενα στηρίχθηκαν.

12. M. Letts, *Sir John Mandeville: The Man and His Book*, London 1949, σ. 411.

13. D. R. Howard, « The World of Mandeville's Travels », *The Yearbook of English Studies*, vol. 1, London 1971, σ. 1-17.

14. Στη συγκεκριμένη μελέτη ο όρος χρησιμοποιείται με τη σημασία του αφηγηματολογικού είδους.

15. H. Cordier, « Jean de Mandeville », *T'oung-pao*, t. II. N°4, Leiden 1891, σ. 13.

16. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις πηγές του περιηγητή, βλ. C. Deluz, *Le Livre Jehan de Mandeville*, Louvain-la-Neuve 1988, κεφάλαια 3 και 4 ή M. C. Seymour, *Mandeville's Travels*, Oxford 1967, σ. 277.

Η παρθενογένεση της κόρης του Ιπποκράτη

Το τέταρτο κεφάλαιο των ταξιδιωτικών αφηγήσεων του Mandeville φέρει το όνομα *Περί του Ιωάννη του Ευαγγελιστή και της κόρης του Ιπποκράτη η οποία παίρνει τη μορφή δράκου*.¹⁷ Ο τίτλος είναι αρκούντως επεξηγηματικός εφόσον το συγκεκριμένο κεφάλαιο επικεντρώνεται ως επί το πλείστον στις δυο συγκεκριμένες μορφές. Ο περιηγητής στο δρόμο του προς τα Ιεροσόλυμα επισκέπτεται την Κωνσταντινούπολη, από εκεί ταξιδεύει στη Νίκαια και κατόπιν στο λιμάνι της Κιβωτού (Chievoutout), στην Ελληνόπολη της Βιθυνίας, ύστερα στη Χίο (isle de Silos) με τη ξακουστή μαστίχα, για να περάσει εν τέλει στην Πάτμο, «όπου έγραψε ο Άγιος Ιωάννης ο Ευαγγελιστής την Αποκάλυψη», και την Έφεσο όπου πέθανε. Κατόπιν σύντομης παύσης κατά την οποία δίνει στον αναγνώστη επιπλέον πληροφορίες για τον Ιωάννη, ο Mandeville συνεχίζει το ταξίδι του για να φτάσει εν τέλει στην Κω με την αφήγηση μιας μαρτυρίας που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του κεφαλαίου:

Μετά περνάει κανείς από το νησί της Κω (Còhos) και από το νησί Langho (Lango), των οποίων ο Ιπποκράτης (Ypocras) ήταν άρχοντας, και λένε πως σ' αυτό το νησί της Langho ζει ακόμα η κόρη του Ιπποκράτη με τη μορφή μεγάλου δράκου (en guise d'un grant dragon) που είναι παραπάνω από εκατό πόδια μακρής— όπως λένε, διότι εγώ δεν τον έχω δει. Και οι ντόπιοι την ονομάζουν Κυρά της χώρας. Κείται στα έγκατα ενός παλιού κάστρου και εμφανίζεται δυο με τρεις φορές το χρόνο και δεν πειράζει κανέναν αν κανείς δεν την πειράξει. Την μεταμόρφωσε από όμορφη κοπέλα σε δράκο μια θεά με το όνομα Diana, και λένε πως θα επανέλθει στην παλιά της μορφή όταν βρεθεί ένας ιππότης αρκετά θαρραλέος ώστε να την φιλήσει στο στόμα. Αλλά αφού ξαναγίνει γυναίκα, δεν θα ζήσει για πολύ ακόμα.

Όχι πολύ καιρό πριν, κάποιος Ιωαννίτης ιππότης από τη Ρόδο που ήταν άξιος και θαρραλέος είπε ότι θα πάει να την φιλήσει. Καβάλησε ένα ταχύ άλογο και πήγε στο κάστρο και εισήλθε στο κελάρι και ο δράκος άρχισε να σηκώνει το κεφάλι του προς αυτόν. Και όταν το άλογο τον είδε τόσο αποτρόπαιο, έφυγε καλπάζοντας, οδηγώντας τον ιππότη παρά τη θέληση του σ' ένα βράχο και από αυτό το βράχο το άλογο πήδηξε στη θάλασσα και έτσι χάθηκε ο ιππότης. Επίσης, ένας νεαρός άντρας που δεν ήξερε τίποτα γι' αυτόν τον δράκο βγήκε από ένα πλοίο και πήγε μέσα από το νησί μέχρι το κάστρο και εισήλθε στο

17. Η μετάφραση των αποσπασμάτων έγινε βάσει του γαλλικού κειμένου. Βλ. Chr. Deluz, *Le livre des merveilles du Monde*, Paris 2000, σ. 115-122.

κελάρι και προχώρησε μέχρι να βρει ένα δωμάτιο και εκεί είδε μια νεαρή γυναίκα που χτενιζόταν και κοιτούσε τον εαυτό της στον καθρέφτη και είχε μια μεγάλη ποσότητα θησαυρού γύρω της και αυτός θεώρησε ότι ήταν γυναίκα ελαφρών ηθών που περίμενε τους πελάτες της¹⁸. Περίμενε μέχρι που η νεαρή κοπέλα είδε την σκιά του στον καθρέφτη και γύρισε προς το μέρος του και τον ρώτησε τι ήθελε. Και αυτός απάντησε πως ήθελε να γίνει ο εραστής της, και αυτή ρώτησε αν είναι ιππότης, και αυτός είπε όχι. «Οπότε», είπε αυτή, «δεν μπορείτε να γίνετε εραστής μου. Αλλά πηγαίνετε πίσω στους συντρόφους σας να σας χρίσουν ιππότη και αύριο θα βγω έξω από δω και θα έρθω μπροστά να σας βρω, και ελάτε τότε να με φιλήσετε στο στόμα, και μην φοβηθείτε καθόλου γιατί δεν θα σας πειράξω, και παρόλο που φαίνομαι ειδικής, αυτό προκλήθηκε από ζόρκι, διότι στην πραγματικότητα είμαι όπως με βλέπετε τώρα. Και αν με φιλήσετε θα αποκτήσετε όλο αυτό τον θησαυρό και θα είστε ο κύριός μου και κύριος αυτού του νησιού». Σε αυτό το σημείο αυτός έφυγε και πήγε στους συντρόφους του στο πλοίο, και τον έχρισαν ιππότη. Επέστρεψε την επομένη ενώπιον της νεαρής κοπέλας για να την φιλήσει. Και όταν την είδε να βγαίνει από το κελάρι με τόσο απάισια μορφή, τρόμαξε τόσο ώστε έτρεξε γρήγορα προς το πλοίο και αυτή κατόπιν αυτού. Και όταν αυτή είδε πως αυτός δεν θα ξαναγυρίσει σε αυτή, άρχισε να κλαίει και να οδύρεται σαν γυναίκα με πόνο, και γύρισε πίσω. Και αμέσως ο ιππότης πέθανε, και έκτοτε κανένας ιππότης δεν μπορεί να την δει χωρίς να πεθάνει αμέσως. Αλλά όταν κάποιος θαρραλέος έρθει και τολμήσει να την φιλήσει στο στόμα, δεν θα πεθάνει, αλλά θα επαναφέρει τη γυναίκα στη σωστή της μορφή και θα γίνει κύριος του νησιού¹⁹.

Τόσο ο Κ. Σάθας όσο και ο Ν. Γ. Πολίτης, οι οποίοι αφιέρωσαν στον συγκεκριμένο μύθο δυο σύντομες μελέτες –ο πρώτος το *La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au Moyen Âge*²⁰, και ο δεύτερος το *Ελληνικοί μεσαιωνικοί μύθοι περί Φειδίου, Πραξιτέλους και Ιπποκράτους*, επιχειρώντας να ανατρέψει τα επιχειρήματα του πρώτου-, δεν

18. Το συγκεκριμένο απόσπασμα ο Σιμόπουλος το μεταφράζει ανεξήγητα ως εξής: «Όλη η κάμαρα γύρω ήταν γεμάτη θησαυρούς. Κι, εκείνος νόμισε πως ήταν μια συνηθισμένη γυναίκα κι' έκανε μιά υπόκληση». Βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Α', Αθήνα 2001, σ. 248.

19. Chr. Deluz, *ό.π.*, σ. 117-118.

20. Κ. Σάθας, *La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au Moyen Âge*, Paris 1875, σ. 12-17.

στηρίχθηκαν στο γαλλικό κείμενο²¹ αλλά σε κατοπινές μεταφράσεις²². Ο μεν Σάθας σε μια παλιά ιταλική²³, ο δε Πολίτης στη μεταγενέστερη του Dunlop σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Μη ευρών ο κ. Σάθας το αγγλικόν κείμενον της περιηγήσεως του Mandeville, εκδοθέν το πρώτον, καθ' όσον γινώσκομεν²⁴, τω 1839, είχε προ οφθαλμών παλαιάν ιταλικήν μετάφρασιν, τω 1478 εν Βολωνία εκδοθείσαν. Την έκδοσιν του πρωτοτύπου, μη υπάρχουσιν εν ταις ενταύθα βιβλιοθήκαις, δεν ηδυνήθημεν και ημείς να συμβουλευθώμεν, αναγκάζομεθα δε ν' αρκεσθώμεν εις απόσπασμα τι ατελές περιεχόμενον εν τη History of Fiction του Dunlop. Τούτο διαφέρει τα μέγιστα της ανωτέρω μεταφράσεως του κ. Σάθα, διότι ούτε υπότις εκ Ρόδου αναφέρεται εν αυτώ ούτε η πόλις της Ρόδου Λίνδος, αλλ' η Lango, ήτις είναι ουχί η Λίνδος αλλά η νήσος Κως²⁵».

Η παρατήρηση του Πολίτη είναι ορθή. Για κάποιο αδιευκρίνιστο λόγο, ο Σάθας είδε πίσω από τη νήσο *Langho*, τη Ρόδο, καταλήγοντας σε μια θεωρία κατά τα φαινόμενα εξεζητημένη και a priori, εξαιτίας της λάθος ανάγνωσης του τοπωνυμίου *Langho*, εσφαλμένη, σύμφωνα με την οποία ο μύθος της δρακοντόμορφης²⁶ κόρης της Κω και της Ρόδου (sic) ταυτίζεται με τον ρόδιο μύθο περί της δρακοντοκτονίας από το μεγάλο μάγιστρο των Ιωαννιτών ιπποτών, Dieudonné de Gozon (1324)²⁷. Αδυνατούσε μάλλον να πιστέψει – είτε ο ίδιος ο Σάθας, είτε ο μεταφραστής στον οποίο βασίστηκε –, ότι ο Mandeville είχε υποπέσει σ' ένα τόσο καταφανές λάθος: να μην αντιληφθεί πως τα Cohos και

21. Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Β', Αθήνα 1921, σ. 1-14.

22. Το παλαιότερο χειρόγραφο με το γαλλικό κείμενο χρονολογείται στα 1371. Το έργο μεταφράστηκε γρήγορα στα λατινικά (τέλη 14ου αιώνα) και από εκεί σε μια σειρά γλωσσών όπως η αγγλική, η λατινική, η γερμανική, η ιταλική, η ολλανδική και η ισπανική, ως επί το πλείστον στις αρχές του 15ου αιώνα.

23. Τουλάχιστον όπως υποστηρίζει ο Πολίτης, ο οποίος κατά τα φαινόμενα αναφέρεται χωρίς ωστόσο να το διευκρινίζει στη μετάφραση του 1492 (και όχι 1478), από τον Giovanni da Maganza, *Tractato bellissimo delle piu marauigliose cose [e] piu notabile che situouino nelle parte del mondo*. Η παραπομπή του Σάθα που περιορίζεται στο εξής Joannis de Mandavilla, f. 7-8, είναι ελάχιστα ενδεικτική. Σημειώνουμε εδώ ότι στη γερμανική μετάφραση του 1481 (Augsburg), και την αγγλική του R. Scot (1684) το νησί αναφέρεται ως Lango, οπότε ίσως ο Σάθας δεν χρησιμοποίησε τις συγκεκριμένες εκδόχες.

24. Εδώ προφανώς ο Πολίτης σφάλει εφόσον αγγλικές μεταφράσεις κυκλοφορούσαν ήδη από πολύ νωρίτερα (πχ. του R. Scot στα 1684).

25. Ν. Γ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 7.

26. Προτιμούμε τον σχετικά αδόκιμο όρο *δρακοντόμορφη* από τον συνθέςτερο *δρακόμεορφη*, επισημαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις σαφείς διαφορές που υπάρχουν μεταξύ δράκοντα και δράκου.

27. Βλ. Κ. Σάθας, *ό.π.*, σ. 13-14.

Langho αποτελούν διαφορετικές ονομασίες του ίδιου νησιού, με τη δεύτερη να αποτελεί τη λατινική εκδοχή της πρώτης. Η συγκεκριμένη αβλεψία αποτέλεσε για τους ειδικούς βασικό λόγο να αμφιβάλλουν για τον πραγματικό χαρακτήρα του περιγραφόμενου ταξιδιού²⁸. Και όντως είναι άξιο απορίας πως ένας αυτόπτης και αντήκοος μάρτυρας που επισκέφτηκε την Κω, όπως υποτίθεται ότι έκανε ο Mandeville, μπόρεσε να υποπέσει σε ένα τόσο απλοϊκό λάθος. Ο έτερος βασικός λόγος είναι η ομοιότητα του κειμένου με μια σειρά άλλων, προγενέστερων, σύγχρονων και μεταγενέστερων του²⁹.

Ήδη από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα το ποίημα *Lanzelet* του Ulrich de Zatzikhoven³⁰ γραμμένο σε μέση υψηλή γερμανική, αφηγείται την ιστορία του ιππότη της στρογγυλής τραπέζης Roidurant, ο οποίος περιπλανώμενος σε δάσος συνάντησε ένα τρομερό ερπετό που απαίτησε, ανεπιτυχώς, να το φιλήσει. Κατόπιν αυτού πολλοί ιππότες του Αρθούρου αναζήτησαν το τέρας, φεύγοντας ωστόσο τρομαγμένοι όταν το συνάντησαν. Μόνο ο θαρραλέος Λάνσελοτ φίλησε το ερπετό στο στόμα, και ευθύς αυτό μεταμορφώθηκε σε νεαρή γυναίκα θαυμαστής ομορφιάς, την Ελίντια, κόρη του βασιλιά της νήσου Θούλη, η οποία απέκτησε με το φίλι του ικανότερου ιππότη την αρχική της μορφή.

Αντίθετα με την αφήγηση του Mandeville τα μάγια λύνονται χάρη στο φίλι του θαρραλέου ιππότη. Το μοτίβο του φιλιού και της νεαρής επανέρχεται και σε άλλα ιπποτικά μυθιστορήματα όπως τα *Le Bel Inconnu*, *Lybaeus Desconus*, *Carduino*, στις λαϊκές μπαλάντες *Kemp Owyne* και *The Laidley Worm of Spindleston Huegh*, ή σε θρύλους κέλτικης προέλευσης, όπως το *Οι περιπέτειες του υιού του Eochaid Mugmedón*³¹. Συνήθως χαρακτηρίζεται από τους ειδικούς ως *fier baiser*, δηλαδή «ατρόμητο φίλι», όπως ονομάζεται στο *Bel Inconnu*, ενώ εντάσσεται στον κάπως γενικό παραμυθιακό τύπο μοτίβου D735 των Aarne - Thompson «disenchantment by kiss».

Όπως δεν είναι εύκολο να αποφανθούμε αν το σύνολο των παραπάνω μεσαιωνικών κειμένων προέρχονται από μία κοινή πηγή, αν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς άντλησαν την έμπνευσή τους από προγενέστερες, ή αν τα κείμενα

28. G. Huet, « La légende de la fille d'Hippocrate à Cos », *Bibliothèque de l'école des chartes*, t. 79, Paris 1918, σ. 49.

29. E. R. Anderson, *Folk-taxonomies in Early English*, New Jersey 2003, σ. 472-475.

30. *Lanzelet*, έκδ. K.-A. Hahn, Frankfurt 1840, στ. 7830-8040.

31. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. R. S. Loomis, «The Fier Baiser in Mandeville's Travels, Arthurian Romance and Irish Saga», *Studi Medievali* 17 (1951), σ. 104-113, και R. M. Smith, *The Speculum Principum in Early Irish Literature*, vol. 2, no 4, Cambridge 1927, σ. 411-445.

εντέλει δομήθηκαν ξεχωριστά πάνω στο κοινό μοτίβο του *fier baiser*, έτσι δεν εύκολο να διακρίνουμε την πηγή-πρότυπο που χρησιμοποίησε ο Mandeville. Βασίστηκε σε ένα ή περισσότερα κείμενα, ή άκουσε τη σχετική με την κόρη του Ιπποκράτη ιστορία σ' ένα από τα υποτιθέμενα ταξίδια του;

Αν μελετήσουμε το σύνολο των υπερφυσικών «γεγονότων» που αφηγείται ο Άγγλος ταξιδιώτης, συνειδητοποιούμε πως η πρακτική παράθεσης μύθων δι-αδεδομένων στη μεσαιωνική δύση είναι συνήθης στο έργο του. Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί η αναφορά στο κάστρο του γερακιού (*chastel de l'Esprevier*) που βρίσκεται στην Αρμενία, και στο οποίο κατοικεί μια νεράιδα υπεύθυνη εις το διηνεκές για την φύλαξη ενός γερακιού³². Πρόκειται προφανώς για μεταφορά του γνωστού μεσαιωνικού –και αρμένικης προέλευσης– μύθου, που εμφανίζεται σε δύο πολύ γνωστά έργα της εποχής: το *Otia Imperialia*, ενός από τους πρώτους λαογράφους της δύσης Gervais de Tilbury, που φαίνεται να αποτέλεσε πηγή έμπνευσης όχι μόνο για τον Mandeville αλλά και για το *Μυθιστόρημα της Με-λουζίνας* του Jean d'Arras που γράφεται περίπου την ίδια περίοδο με τα *Ταξίδια*³³. Η περιγραφόμενη από τον Mandeville νεράιδα δεν είναι άλλη από την καταδικασμένη σε τιμωρία μέσα σε αρμενικό κάστρο, αδελφή της Μελουζίν, Μελιόρ.

Δεν φαντάζει λοιπόν διόλου απίθανο ο Άγγλος συγγραφέας να εφάρμοσε παρόμοια τακτική και με το μύθο της κόρης του Ιπποκράτη, βασίζομενος σε κάποια μεσαιωνική αφήγηση του *fier baiser*. Ουδείς, όμως, εξ αυτών των μύθων συνδέεται με τον Ιπποκράτη και την Κω, κάτι που θα μπορούσε να υπονοεί την ύπαρξη αντίστοιχης λαϊκής παράδοσης με έδρα το νησί του πατέρα της ιατρικής. Στην πραγματικότητα αν ένας τέτοιος θρύλος κυκλοφορούσε μεταξύ του λαού κατά τους βυζαντινούς χρόνους, θα είχε πιθανώς επιβιώσει είτε μέσω της γραπτής-λόγιας διόδου είτε μέσω της προφορικής και λαϊκής που με τη χαρακτηριστική της συνέχεια θα διέσωζε το θρύλο με τη μορφή παράδοσης.

Εντούτοις σε καμία αρχειακή συλλογή, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν έχει βρεθεί κάποια σχετική με τον Ιπποκράτη και την δρακοντόμορφη κόρη του παράδοση. Εξάλλου εκπλήσσει η ιδιότητα του Ιπποκράτη που πλέον εκτελεί χρέη άρχοντα και όχι ιατρού, παρόλο που σε όσες νεοελληνικές αφηγήσεις έχει επιβιώσει, παρουσιάζεται ως ιατρός. Μια τέτοια παράδοση είναι αυτή περί του υπεραιωνόβιου πλάτανου της Κω, στη σκιά του οποίου ο Ιπποκράτης δίδασκε την ιατρική και γιάτρυνε τους ασθενείς του³⁴. Απορίες τέλος γεννά η παρουσία

32. M. Letts, *ό.π.*, σ. 311-312.

33. Cl. Lecouteux, *Mélusine et autres récits*, Paris 1999, σ. 153. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Ph. Walter, *La Fée Mélusine: Le serpent et l'oiseau*, Paris 2008, σ. 15-16.

34. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Α', 1904 Αθήνα, σ. 79, αρ 151.

της ξενικής θεάς Ντιάνα στο κείμενο η οποία σίγουρα δεν θα μπορούσε να εμφανίζεται ως έχει σε ελληνική παράδοση. Ωστόσο και η ελληνική εκδοχή της, Αρτεμη, εμφανίζεται σπάνια σε βυζαντινές και νεοελληνικές παραδόσεις. Αντιθέτως η παρουσία της αποτελεί κοινό τόπο σε δυτικά μεσαιωνικά κείμενα που σχετίζονται με τη μαγεία, κάτι που ίσως εξηγεί γιατί ο Mandeville αναθέτει σε μια θεά ονόματι Diana να μαγέψει τη νεαρή κόρη.³⁵

Για τον G. Paris ο θρύλος δεν επιβίωσε στον ελληνικό χώρο, αλλά πέρασε μέσω των σταυροφόρων στη Δύση όπου και μετεξελίχθηκε στην περίφημη αφήγηση του *fier baiser*³⁶. Για τον G. Huet μια τέτοια άποψη είναι κάπως παρωχημένη. Ο ίδιος πιθανολογεί πως ο θρύλος είναι παλαιός, αρχικά ανεξάρτητος από τον Ιπποκράτη, και πως συνδέθηκε μαζί του σταδιακά όταν πλέον ο Ιπποκράτης αναδείχθηκε σε κεντρική προσωπικότητα του νησιού αφομοιώνοντας κατά αυτό τον τρόπο ετερογενείς παραδόσεις, όπως για παράδειγμα κάποιον θρύλο σχετικό με βασιλιά ή τύραννο του νησιού που ταυτίστηκε αργότερα με τον περίφημο ιατρό³⁷.

Η άποψη του Dunlop δεν απέχει ιδιαίτερα από αυτή του Huet. Ο Ιπποκράτης συνδέθηκε με το μοτίβο του δράκου εξαιτίας του οικογενειακού του δέντρου: τόσο ο παππούς και ο πατέρας του όσο και ο υιός και ο εγγονός του έφεραν το όνομα Δράκων³⁸. «Τούτο φαίνεται πιθανότατον», υποστηρίζει ο Πολίτης, «διότι ου μόνον υιός Ιπποκράτους αναφέρεται Δράκων, αλλά και ο πατήρ αυτού όπως εκαλείτο κατά την μαρτυρίαν συγγραφέων τινών, και έτερος Δράκων μνημονεύεται έγγονος του Ιπποκράτους, και παππός ομωνύμου ιατρού. Η τοιαύτη δε συγγώνευσις μυθικών παραδόσεων μετά της ιστορίας ανδρών επιφανών είναι συνηθέστατη³⁹». Σύμφωνα μ' ένα ακόμα πιο σύνθετο ισχυρισμό, ίσως ο μύθος συνδέεται με την ύπαρξη Ασκληπιείου στο νησί, όπου κατά τον R. Herzog ο θεός-θεραπευτής με ιερό ζώο το φίδι (συγκεκριμένα το λαφίτη) επεβίωσε στις νεότερες παραδόσεις με τη μορφή της δρακοντόμορφης κόρης του Ιπποκράτη⁴⁰. Ο πατέρας της ιατρικής σε αυτή την περίπτωση δεν αποτελεί παρά μια παραλλαγή του Ασκληπιού. Ο C. A. Meier οδηγεί τη θεωρία ακόμα πιο μακριά, θεω-

35. Βλ. D. Lesourd, «Diane et les sorcières. Études sur les survivances de Diana dans les langues romanes », *Anagrom* 1, Paris 1972, σ. 55-74.

36. G. Paris, « Romans en vers du cycle de la Table ronde », *Histoire littéraire de la France*, t. XXX, Paris 1888, σ. 190.

37. G. Huet, *ο. π.*, σ. 58-59.

38. J. Dunlop, *The history of fiction*, t. II, Edinburgh 1816, σ. 94.

39. Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, t. Β', Αθήνα 1921, σ. 9.

40. R. Herzog, *Heilige Gesetze von Kos*, Berlin 1928, σ. xiii.

ρώντας πως πίσω από την κατάβαση στο κελάρι του δράκου και τη δοκιμασία του φιλιού, κρύβεται ένα τελετουργικό μύησης ή μετάβασης (*rite de passage*), με το οποίο ήταν συνδεδεμένος ο θεός-θεραπευτής από την αρχαιότητα⁴¹. Το κάστρο με το κελάρι παραπέμπει στον ναό με το άβατο, ενώ ο ιππότης είναι στην πραγματικότητα ο πιστός που πρέπει να υποβληθεί στη διαδικασία της μετάβασης, συχνά επιδιωκόμενης μέσω της εγκοίμησης.

Σε κάθε περίπτωση ο αναφερθείς από τον Mandeville μύθος δεν λησμονήθηκε αλλά αντιθέτως συναντάται –ενίοτε με κάποιες μετατροπές– στα γραπτά μετέπειτα περιηγητών. Το πιθανότερο είναι πως ούτε αυτοί οι περιηγητές συνέλεξαν επιτόπια τον θρύλο, αλλά βασίστηκαν αρχικά στην αφήγηση του Mandeville το έργο του οποίου σίγουρα γνώριζαν. Οι διαφορετικές αναγνώσεις έδωσαν διαφορετικές εκδοχές του μύθου. Έτσι στο ιπποτικό μυθιστόρημα *Tirant lo Blanc*, εκδοθέν στα τέλη του 15^{ου} αιώνα στη Βαλένθια, ο ιππότης Espercus παρεκκλίνει του αρχικού του προορισμού, την Κωνσταντινούπολη, καταλήγοντας εξ αιτίας των δυνατών ανέμων στην Κω όπου με το φίλι του επαναφέρει τη δρακοντόμορφη κόρη του Ιπποκράτη στην αρχική της μορφή. Για τους μελετητές του έργου H. Thomas⁴² και A. Terry⁴³, το απόσπασμα αποδεικνύει την έλλειψη της δημιουργικής φαντασίας του συγγραφέα Joanot Martorell, ο οποίος αναδιατύπωσε χωρίς σημαντικές αλλαγές τον θρύλο του Mandeville. Στην πραγματικότητα όμως η εκδοχή του Martorell διαφέρει εμφανώς ως προς τη λύση, όπου αντίθετα με την εκδοχή του Άγγλου περιηγητή και σύμφωνα με το *fier baiser*, η κόρη επανακτά την ανθρώπινη εμφάνισή της, γεγονός που μπορεί να σημαίνει δύο πράγματα: είτε ο Martorell άντλησε από κάποια άλλη πηγή, άγνωστη σε εμάς, όπου τα μάγια που κρατούν δεμένη την κόρη του Ιπποκράτη λύνονται αισίως, είτε προχώρησε σε μια λογοτεχνική συμπύληση μεταξύ του θρύλου του Mandeville και του *fier baiser*. Κάτι τέτοιο φαντάζει πιο πιθανό. Εξάλλου το απόσπασμα και εν γένει το έργο του Mandeville γνώρισε μεγάλη διάδοση στη μεσαιωνική δύση αλλά και αργότερα όπως φαίνεται από την τακτική επανεμφάνισή του σε περιηγητικά και μη κείμενα, μια επανεμφάνιση που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ωστόσο εκφυλιστική.

Ο Ιταλός μοναχός και περιηγητής Buondelmonti που εγκατάλειψε τη Φλωρεντία στα 1414 για να περιηγηθεί στα νησιά του Αιγαίου φτάνοντας μέχρι τη Κωνσταντινούπολη, αναφέρεται στην κόρη του Ιπποκράτη χωρίς να δίνει πολλές

41. C. A. Meier, *Healing Dream and Ritual: Ancient Incubation and Modern Psychotherapy*, Einsiedeln 2009, σ. 16.

42. H. Thomas, *Spanish and Portuguese Romances of Chivalry*, Cambridge 1920, σ. 38.

43. A. Terry, *Tirant Lo Blanc: New Approaches*, Suffolk 1999, σ. 115.

λεπτομέρειες και ξεχνώντας βασικές πληροφορίες (σχολιάζει λόγου χάρι πως η κόρη ήταν μεταμορφωμένη χωρίς να διευκρινίζει σε τι ακριβώς)⁴⁴. Ο θρύλος επανέρχεται στο έργο *L'Isole piu famose del mondo* (1590) του Ιταλού γεωγράφου Tomaso Porcacchi Castilione ο οποίος μνημονεύει ένα μεγάλο φίδι, που είναι κατά τα λεγόμενα η κόρη του Ιπποκράτη, και που εμφανίστηκε εδώ και κάποια χρόνια (*non è molti anni*) στο νησί της Κω προκαλώντας καταστροφές. Ωστόσο η μαγεμένη κόρη περιγράφεται πλέον ως μεγάλη μάγισσα (*grandissima maga*) αποσπώντας ακόμα περισσότερο το μύθο από την αρχική του μορφή⁴⁵. Σε άλλες περιπτώσεις αυτή η στρέβλωση πήρε ολοκληρωτική μορφή. Ο Ιταλός παραμυθάς Giovanni Francesco Straparola στο έργο του *Le piacevoli notti* (1550) αναφέρεται στην κόρη του Απόλλωνα που ζει σ' ένα πύργο στην Χίο τον οποίο φρουρεί ένας δράκοντας⁴⁶. Ο Ιπποκράτης, η δρακοντόμορφη κόρη, ο πύργος της Κω ελάχιστη σχέση έχουν πλέον με αυτή την παραμυθένια εκδοχή η οποία φαίνεται παραδομένη στη φαντασία του Straparola.

Κατόπιν αυτής της φάσης αναδημιουργίας κατά την οποία ο θρύλος, έρμαιο στη φαντασία των λόγιων της εποχής, απώλεσε την αρχική του μορφή, όπως τουλάχιστον την γνωρίζουμε μέσω του Mandeville, μορφή, οι περιηγητές, γεωγράφοι και άλλων ειδών συγγραφείς έχασαν το ενδιαφέρον τους για το φανταστικό και όπως μαρτυρά ο Ιταλός γεωγράφος Boschini στο 17^ο αιώνα ο συγκεκριμένος θρύλος θεωρήθηκε ιστορία για ανόητους⁴⁷.

Η γοργόνα της Αττάλειας στη δίνη λόγιων και λαϊκών πηγών

Φαίνεται λοιπόν πως η αφήγηση του Mandeville λειτούργησε «αρχετυπικά» θέτοντας τις βάσεις ενός μύθου που είναι, όπως είδαμε παραπάνω, προβληματικός. Τα ίδια κριτήρια δεν ισχύουν για τον έτερο θρύλο του ελληνικού περίπλου. Μετά την Κω, ο περιηγητής συνεχίζει το ταξίδι του στη Ρόδο, για την οποία αναφέρει πως διοικείται από τους Ιωαννίτες ιππότες. Από εκεί περνάει στην Κύπρο με τα δυνατά κρασιά, τα οποία γίνονται από κόκκινα όλο και λευκότερα με το πέρασμα του χρόνου, περιγράφοντας τα εξής:

44. Chr. Buondelmontii *Librum insularum Archipelagi edidit...*, G. R. L. de Sinner, Lipsiae 1824, σ. 103.

45. T. Porcacchi, *L'Isole piu famose del mondo*, Venezia 1576, σ. 78.

46. G. F. Straparola, *The Facetious Nights by Straparola*, μετάφρ. W. G. Waters, London 1901, t. 3, σ. 78-79 (VII, 5).

47. M. Boschini, *L'Archipelago*, Venezia 1658, σ. 60.

Και παίρνοντας αυτή την κατεύθυνση περνάει κανείς κοντά από τον κόλπο της Αττάλειας (*gulf de Cathalie*) όπου υπήρχε κάποτε μια σπουδαία χώρα και μια όμορφη πόλη, οι οποίες χάθηκαν εξαιτίας της τρέλας ενός νέου άντρα. Γιατί είχε μια νέα και όμορφη σύντροφο, η οποία πέθανε ξαφνικά και την τοποθέτησαν σε μια μαρμάρινη σαρκοφάγο. Και από τη μεγάλη του αγάπη για την νεαρή γυναίκα πήγε τη νύχτα στον τάφο της, τον άνοιξε, μπήκε μέσα, πλάγιασε μαζί της και κατόπιν έφυγε. Και όταν ξαναπήγε εκεί με το πέρασ εννέα μηνών, άκουσε μια φωνή που του έλεγε: «Πήγαινε στον τάφο αυτής της γυναίκας και άνοιξε τον και κοίταξε αυτό που σου ανήκει και κράτα το καλά, διότι αν δεν το κάνεις θα σε βρει κακό». Πήγε και άνοιξε τον τάφο και βρήκε ένα κεφάλι πολύ δύσμορφο και αποτρόπαιο στην όψη, το οποίο έριξε το βλέμμα του στην πόλη και ευθύς αυτή χάθηκε στην άβυσσο. Κι έκτοτε το εκεί πέρασμα είναι επικίνδυνο και άνευ βουθού⁴⁸.

Αντίθετα με την περίπτωση του μύθου της κόρης του Πυθαγόρα όπου δεν υπάρχουν γνωστές προϋπάρχουσες αναφορές με αυτή του Mandeville να θέτει μάλλον τις βάσεις, εδώ έχουμε στη διάθεσή μας ένα πλήθος προγενέστερων κειμένων που κατά τα φαινόμενα λειτούργησαν ως πηγές για τον Άγγλο περιηγητή. Η πρώτη γνωστή αναφορά γίνεται στο *De nugis curialium*⁴⁹, μια συλλογή ανέκδοτων του Άγγλου Walter Map εκδοθείσα στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, πολύ πριν δηλαδή από την εμφάνιση των *Taξιδιών*, όπου και περιγράφεται πως στην πόλη της Κωνσταντινούπολης, ζούσε κάποτε ένας νέος παπουτσής που ερωτεύτηκε μια νεαρή κοπέλα. Για να την κατακτήσει θέλησε να ακολουθήσει καριέρα στρατιωτικού αλλά στο μεταξύ η κοπέλα πέθανε. Απαρηγόρητος, ο ήρωας εισχώρησε στον τάφο της και την βίασε ενώ εννέα μήνες μετά η νεκρή γέννησε ένα ανθρώπινο κεφάλι που είχε την ικανότητα να πετρώνει αυτούς που αντίκριζαν το βλέμμα του. Μέσω του κεφαλιού, ο ήρωας απέκτησε τόσο δύναμη ώστε παντρεύτηκε την κόρη του αυτοκράτορα. Σύντομα όμως η γυναίκα αποκάλυψε το μυστικό στρέφοντας το θανατηφόρο βλέμμα της κεφαλής κατά του ίδιου της του συζύγου, πετώντας ακολούθως το πτώμα και το κεφάλι στον κόλπο της Satalie που έκτοτε προκαλεί τρόμο στους ναυτικούς.

Σύμφωνα με το *Μεγάλο γεωγραφικό λεξικό* (*Le Grand Dictionnaire géographique historique et critique*) του Antoine de La Martinière⁵⁰, η Satalie είναι

48. Chr. Deluz, *Le livre des merveilles du Monde*, Paris 2000, σ. 121-122.

49. A. Boutemy, *Gautier Map, conteur anglais. Extraits du De Nugis Curialium*, Bruxelles 1945, σ. 184-185.

50. A. de La Martinière, *Le Grand Dictionnaire géographique historique et critique*, τ. V, Paris 1768, σ. 385.

πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Ασία, στην Ανατολία (Natolie), στα παράλια της μικρής Καραμανίας, στο βάθος του κόλπου στον οποίο δίνει το όνομα της. Παρατηρεί πως κάποιιοι ονομάζουν αυτή την πόλη Attalia, διότι χτίστηκε στα ερείπια της αρχαία πόλης Attalie (Αττάλειας). Πίσω λοιπόν από την ονομασία του κόλπου της Satalie, πρέπει να διακρίνουμε αναμφίβολα τον κόλπο της Αττάλειας. Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο της Τύρου ο τύπος Satalie οφείλεται σε παρανόηση από μέρους των σταυροφόρων, οι οποίοι ακούγοντας το ελληνικό πόλις *Ἀττάλια*, χώριζαν τις λέξεις με τέτοιο τρόπο ώστε να ακούγεται ως *πόλι Σαττάλια*⁵¹. Θα δούμε παρακάτω πως η συγκεκριμένη ονομασία Σατ(τ)άλια, γαλιστί Satalie, δημιούργησε κατά παρετυμολογία μυθολογικά παρακλάδια.

Σε κάθε περίπτωση όπως τονίζουν η Harf-Lacner και η Polino, η αφήγηση του *De nugis* αποτελεί την αρχαιότερη και πιο ανεπτυγμένη εκδοχή του θρύλου, όντας παράλληλα η μόνη που παραδίδει με τόσες λεπτομέρειες την άνοδο και πτώση του ήρωα εξαιτίας της αφροσύνης και της πλεονεξίας του⁵². Η δε πράξη νεκροφιλίας επιφέρει τη γέννηση της τερατώδους κεφαλής, την οποία ο Μαρ ταυτίζει με την κεφαλή της Μέδουσας (*Meduseum prodigeum*) ήτοι Γοργόνειο (*Gorgoneum*), με την οποία άλλωστε έχει παρόμοια δράση (*instar Meduse*)⁵³. Ο ήρωας χρησιμοποιεί το θανατηφόρο βλέμμα για την προσωπική του ανέλιξη, γεγονός που θα στρέψει το κεφάλι εναντίον του επιφέροντας το θάνατο του. Η βασίλισσα εν τέλει διατάσσει να πετάξουν τα δυο τέρατα, το πτώμα του συζύγου της και το κεφάλι, στη θάλασσα δημιουργώντας έτσι έναν μόνιμα ταραγμένο κόλπο ο οποίος πήρε το όνομα Satalie (*quod vulgo dicitur Gouifre de Satilie*) από το όνομα της νεκρής νεαρής κοπέλας.

Ο μύθος είναι αιτιολογικός και εξηγεί την ύπαρξη ρευμάτων στην περιοχή της Αττάλειας⁵⁴, την οποία ίσως ο Μαρ αγνοεί εφόσον θεωρεί ότι ο κόλπος ονομάστηκε έτσι ένεκα της νεκρής γυναίκας. Επιπλέον η απόδοση του ονόματος στα γαλλικά δηλώνει ότι η πηγή του, γραπτή ή πιο πιθανό προφορική, ήταν γαλλόφωνη. Κατά τ' άλλα ο μύθος βρίθει παραμυθιακών (ή μυθικών στην συγκεκρι-

51. W. of Tyre, *Belli Sacri Historia*, Basle 1549, σ. 391.

52. L. Harf-Lancner, M. N. Polino, «Le gouffre de Satalie: survivances médiévales du mythe de Méduse», *Moyen Age* 94, Paris 1988, σ. 75.

53. A. Boutemy, *ο. π.*, σ. 184.

54. Όπως σημειώνει η Αικατερίνη Καμηλάκη, «ιδιαίτερα στον κόλπο της Αττάλειας, σύμφωνα με τις παραδόσεις, μια φορά τον μήνα συμβαίνει ένα επικίνδυνο φαινόμενο περιδίνησης των υδάτων, εξαιτίας των ανέμων (τρούμπα), το οποίο ερμηνεύεται από τη λαϊκή παράδοση ως δαίμων, για την απομάκρυνση του οποίου οι ναυτικοί θορυβούν, κραυγάζουν και προβαίνουν σε ποικίλες μαγικο-θρησκευτικές ενέργειες». Αικ. Καμηλάκη, «Μύθοι και λαϊκές παραδόσεις», *Επτά Ημέρες: Η Γοργόνα και ο μύθος της*, 15 Ιουλίου 2001, σ. 10.

μένη περίπτωση εφόσον δεν πρόκειται περί παραμυθιού) μοτίβων. Συναντάμε τα εξής: D581 Petrification by glance, D2061.2.1 Death-giving glance, D2098, Ship magically sunk, T466 Necrophilism, T584.2.1 Child born to dead mother.

Τα ίδια μοτίβα επανέρχονται σε πιο ύστερες εκδοχές, με πρώτη αυτή του χρονικού *Gesta regis Henrici II*⁵⁵, το οποίο συγγράφηκε από τον Benoit de Peterborough λίγα χρόνια μετά το έργο του Mar, και εν συνεχεία του συγγενικού *Chronica*⁵⁶ του Roger de Hoveden, τα οποία καλύπτουν τα χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου Β' και του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου. Ο θρύλος στα δυο χρονικά παρουσιάζεται πανομοιότυπος και συνδέεται με την Γ' Σταυροφορία, συγκεκριμένα με την επιστροφή του Φιλίππου Αυγούστου και των ιπποτών του από τους Αγίους Τόπους. Περνώντας από το Καστελόριζο, άκουσαν την ιστορία σύμφωνα με την οποία ένας ιππότης αγαπούσε μια κοπέλα η οποία αρνήθηκε τον έρωτα του. Κατόπιν του θανάτου της, ο ιππότης εισέβαλε κρυφά στον τάφο της ερχόμενος σε σεξουαλική επαφή με το νεκρό της σώμα. Μετά από εννέα μήνες η νεκρή κοπέλα γέννησε έναν υιό, διατάζοντας τον ιππότη να του κόψει το κεφάλι και να το κρατήσει με σκοπό να εξολοθρεύσει τους αντιπάλους του. Όπερ και εγένετο. Οι βασικές διαφορές στην αφήγηση δεν είναι σημαντικές και συνίστανται στα εξής:

– Η κεφαλή του τέρατος δεν συνδέεται πλέον με το Γοργόνειο παρά μόνο μέσω του θανατηφόρου βλέμματος.

– Δεν γίνεται καμία άμεση αναφορά στη Μέδουσα, όπως στην περίπτωση του Mar.
– Ο θρύλος είναι αιτιολογικός, αφορώντας όμως τα παραγμένα νερά, όχι του κόλπου της Αττάλειας, αλλά της θάλασσας του Καστελόριζου, νησί που βρίσκεται εν τούτοις στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Αντίθετα, με τον κόλπο της Αττάλειας και τα παραγμένα νερά του συνδέεται ένας δευτερεύον θρύλος που έπεται του προηγούμενου, σύμφωνα με τον οποίο ένας τεράστιος μαύρος δράκος ρουφάει και ξερνάει βίαια τα νερά του κόλπου προκαλώντας κατ' αυτό τον τρόπο τρικυμία.

Τόσο η παραλλαγμένη τοποθεσία, όσο και η απομάκρυνση από το μύθο της Μέδουσας Γοργόνας, «διορθώνονται» από τον Gervais de Tilbury, ο οποίος στην μυθολογική εγκυκλοπαίδεια του *Otia Imperialia*⁵⁷ που γράφτηκε στις αρχές του 13ου αιώνα με σκοπό να διασκεδάσει τον Ερρίκο τον Νεότερο και κατόπιν τον Όθωνα Δ', εισήγαγε τον μύθο της κεφαλής της Γοργόνας και των παραγμένων νερών του κόλπου της Αττάλειας συνδέοντας τα όλα ωστόσο με τον μύθο της

55. B. de Peterborough, *Gesta regis Henrici II*, εκδ. W. Stubbs, London 1867, σ. 195-196.

56. R. de Hoveden, *Chronica*, εκδ. W. Stubbs, London 1868, σ. 158.

57. G. von Tilbury, *Otia Imperialia*, εκδ. F. Liebrecht, Hannover 1856, σ. 93-94.

Γοργόνας και του Περσέα: ήταν ο ίδιος ο Περσέας που πέταξε το κεφάλι της στη θάλασσα. Αμέσως μετά αφηγείται τον μύθο του ιππότη της ανόσιας νεκροφιλικής ένωσης και τελικά της γέννησης του καρπού αυτής, της κεφαλής με το θανατηφόρο βλέμμα. Η βασική διαφορά εδώ έγκειται στην κατακλείδα της αφήγησης, σύμφωνα με την οποία από προσωπικό λάθος του (αποκοιμήθηκε ενώ ταξίδευε στη θάλασσα και η κεφαλή γλίστρησε έξω από το κουτί που την έκρυβε), ο κάτοχος της ήρθε σε επαφή με το μοιραίο βλέμμα, πέθανε ακαριαία και η κεφαλή κατέληξε στη θάλασσα όπου κάθε επτά χρόνια στρέφει το βλέμμα της προς τον ουρανό προξενώντας θαλασσοταραχές.

Το τέρας παύει να έχει το σχήμα κεφαλής στην επόμενη χρονολογική αναφορά η οποία είναι και η λογοτεχνικότερη όλων. Το *Βιβλίο του Αρθούρου* (*Livre d'Artus*⁵⁸) είναι ανώνυμο μυθιστόρημα του 13ου αιώνα το οποίο περιγράφει τη βασιλεία του Ούθερ Πέντραγκον και του υιού του Αρθούρου αποτελώντας παράλληλα ένα είδος προλόγου του *Πεζού Λάνσελοτ* (*Lancelot en prose*). Περιλαμβάνει εντός των άλλων το μύθο ενός τέρατος ονόματι *Laide Semblance*⁵⁹, με θανατηφόρο βλέμμα, το οποίο γεννήθηκε από την ένωση ενός ιππότη και μιας νεκρής κοπέλας, πετάχτηκε στη θάλασσα, περισυλλέχθηκε και μεταφέρθηκε σε ένα ποταμό της Λιβύης από τον Ιουδα τον Μακκαβαίο καταλήγοντας μετά από τη μεσολάβηση του Μάγου Μέρλιν στον κόλπο της Αττάλειας. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό η συγκεκριμένη εκδοχή απέχει πολύ από τις προηγούμενες αποτελώντας μια αρθουριανή παραλλαγή του θρύλου πλαισιωμένη από πρωταγωνιστές του Βρετανικού Ζητήματος όπως ο Μέρλιν.

Η επόμενη με χρονολογική σειρά αφήγηση είναι αυτή του Mandeville στα 1357, ενώ φαίνεται πως σταδιακά εξασθένησε το σχετικό με τον θρύλο ενδιαφέρον εφόσον οι αναφορές από εδώ και στο εξής ήταν αναλογικά λιγότερες. Συγκεκριμένα την ίδια περίπου εποχή με τον Mandeville, στο ανώνυμο μυθιστόρημα *Roman de Berinus*⁶⁰ συναντάται μια άλλη εκδοχή του θρύλου, αυτή τη φορά παραδομένη στην φαντασία του δημιουργού ακόμα περισσότερο απ' ότι στην περίπτωση του *Roman d'Artus*. Ο αδυσώπητος Αιγύπτιος Altercan βιάζει την ίδια του την αδελφή και με την προσταγή ενός δαίμονα σκοτώνει αυτή και το παιδί που κουβαλούσε στην κοιλιά της, τεμαχίζοντας τους και πετώντας τους στη θάλασσα. Εξαιτίας της ανόσιας πράξης η γη αρχίζει να τρέμει και η θάλασσα

58. H.O. Sommer, *The vulgate version of the Arthurian romances*, T. VII, Washington 1913, σ. 149-162.

59. Βλ. Chr. Ferlampin-Acher, *Fées, bestes et luitons. Croyances et merveilles dans les romans français en prose (XIIIe-XIVe siècles)*, Paris 2002, σ. 304-311.

60. *Le roman de Berinus*, t. I, εκδ. R. Bossuat, Paris 1931, σ. 131-132.

ανοίγει στα δύο παρασύροντάς τον στην άβυσσο. Το μέρος που όλα τα παραπάνω διαδραματίστηκαν και που παραμένει ταραγμένο ονομάζεται σύμφωνα με το συγγραφέα, *goffre de Sathanie*, από το όνομα της βιασμένης κοπέλας *Sathania*.

Η συγκεκριμένη εκδοχή απομακρύνεται σε τόσο μεγάλο βαθμό από την πρωτότυπη αφήγηση ώστε ο κόλπος της *Satalie* γίνεται κόλπος της *Sathanie*. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι πως πίσω από αυτή την ονομασία κρύβεται το όνομα της νεαρής αποθανούσας, ακριβώς όπως στην αφήγηση του *Map*. Στην πραγματικότητα όμως ενδέχεται να έχει επηρεαστεί από τη σύνδεση του θρύλου με το Σατανά, η οποία φαίνεται πως συντελέστηκε νωρίς εφόσον στο χρονικό του *Roger de Hoveden* αναφέρεται πως ο Σατανάς εισήλθε στο νεκρό σώμα της αποθανούσας κοπέλας, εμψυχώνοντας κατά αυτό τον τρόπο το νεκρό κορμί της για να έρθει ακολούθως σε σεξουαλική επαφή με τον ιππότη⁶¹. Ο χρονικογράφος απηχεί την κλασική κατά τους μέσους χρόνους θεωρία περί των επιστρεφόντων νεκρών⁶², σύμφωνα με την οποία τα σώματα των άωρων νεκρών ή κακοθάνατων-βιαιοθάντων, κατοικούνται από δαίμονες οι οποίοι τα ενεργοποιούν.⁶³

Η αρκετά πρόωγη σύνδεση του εν λόγω κόλπου με το Σατανά επιβεβαιώνεται από τη χρήση του *goufre de Satenie* στο ποίημα του *Huon de Mery, Le Tournoiement Antéchrist* (1235), ως εκείνο το χάσμα-τόπος κατοικίας ου Ήφαιστου—ο οποίος στον μεσαίωνα συνδέθηκε συχνά με τα έγκατα της γης και τον Κάτω Κόσμο—και του Αντίχριστου. Σε άλλες περιπτώσεις όπως το *Roman de Renart*, ο κόλπος σχετίστηκε με τον Κρόνο-Saturne (*Saternie*) και τον Σατανά (*Satenie*), ενώ στο ιπποτικό άσμα *Esclarmonde* είναι ο τόπος όπου τιμωρείται αιώνια ο Ιούδας⁶⁴. Απόλυτα αποκομμένο από τα θρύλο προέλευσης το όνομα *Satalie*, σημαίνοντας αρχικά την Αττάλεια, συνδέεται παρετυμολογικά με τη λέξη *Satan*, *Satanas*, εκπίπτοντας σε *Satenie*, *Satanie*, *Sathanie*⁶⁵.

Όλα αυτά αποδεικνύουν την σταδιακή απομάκρυνση από τις αρχικές μορφές του θρύλου, του οποίου οι πρώτες εκδοχές (*Map*, *Gervais de Tilburt* κ.α.)

61. R. de Hoveden, *ό.π.*, σ. 158.

62. Χρησιμοποιούμε τον συγκεκριμένο όρο για να μεταφράσουμε τον γαλλικό *revenant*.

63. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κατάληψη νεκρών σωμάτων από δαίμονες, βλ. N. Caciola, «Wraiths, Revenants, and Ritual in Medieval Culture», *Past & Present* 152, Oxford 1996, σ. 3-45.

64. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την παρετυμολόγηση του ονόματος, βλ. A. Hilka, «Zu Goufre de Satenie», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen CXL*, Berlin 1920, σ. 130-135 και J. Hinton, «Notes on Walter Map's "De Nugis Curialium"», *Studies in Philology*, vol. 20, no. 4, North Carolina 1923, σ. 458-460.

65. Στα μεσαιωνικά γαλλικά ο τύπος *Sathan* αντί *Satan* είναι συνηθισμένος, δικαιολογώντας κατά αυτόν τον τρόπο τη γραφή *Sathanie*, αντί του σωστότερου *Satenie*.

διαφέρουν μεταξύ τους ελάχιστα. Ο θρύλος είναι πιθανόν πως μεταφέρθηκε κατά τον 12ο αιώνα (επαναλαμβάνουμε η πρώτη αφήγηση, του Mar, χρονολογείται στα τέλη του 12ου αιώνα) από την Ανατολή στη Δύση μέσω περιηγητών (παρόλο που τα ταξίδια από για διπλωματικούς, αρχαιολογικούς ή άλλους λόγους, δεν αποτελούσαν σύννητες φαινόμενο στους πρώτους αιώνες της χιλιετίας), ή ακόμα πιθανότερο από σταυροφόρους που επέστρεψαν στον τόπο τους. Ως γνωστό άλλωστε, η Α΄ Σταυροφορία ξεκίνησε στα 1096 με τους δυτικούς να πραγματοποιούν εκτεταμένη στάση στην Κωνσταντινούπολη όπου μεταξύ άλλων ο αυτοκράτορας Αλέξιος συναντήθηκε με τον καθοδηγητή της εκστρατείας Πέτρο τον Ερμημίτη. Και η Β΄ Σταυροφορία (1147-1149) τοποθετείται χρονικά πριν τη συγγραφή του *De Nugis Curialium* πιθανολογούμενη μεταξύ των ετών 1181-1193, ενώ η Γ΄ Σταυροφορία (1189-1192) διεξήχθη την ίδια σχεδόν περίοδο. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι είναι γνωστή η αναγκαστική παραμονή των Γάλλων Σταυροφόρων στην Αττάλεια, όπου πολυάριθμοι πολεμιστές εξαντλημένοι και ανίκανοι να συνεχίσουν, εγκαταλήφθηκαν από τον βασιλιά Λουδοβίκο τον Ζ΄⁶⁶. Δεν είναι απίθανο σ' αυτό το χρονικό διάστημα να άκουσαν οι Γάλλοι σταυροφόροι τον θρύλο μεταφέροντάς τον εν συνεχεία στην πατρίδα τους. Η δε γαλλική και όχι λατινική ονομασία, *Gouffre de Satilie* που δίνει ο Mar όπως την άκουσε από αυτόκοο μάρτυρα, συνιστά υπέρ αυτής της άποψης.⁶⁷

Με τον καιρό λοιπόν ο αρχικός πυρήνας του θρύλου λησμονήθηκε εφόσον δεν εισήχθη στο δυτικό λαϊκό υποσυνείδητο. Αντίθετα στην Ανατολή, συγκεκριμένα στον τόπο προέλευσης του μύθου, ο θρύλος έμεινε σχεδόν अपαράλλακτος υπακούοντας στον κανόνα της συνέχειας των λαϊκών παραδόσεων, αποτελώντας ζωντανό τμήμα της εκεί μυθολογίας. Το αρχείο του Πολίτη δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας. Η πρώτη παράδοση που μας ενδιαφέρει φέρει τον τίτλο «Η βεργόνα της Αττάλειας»:

66. Βλ. J.-F. Michaud, *Histoire des Croisades: contenant l'histoire des seconde et troisième Croisades*, t. II, Paris 1825, σ. 204-207.

67. Εξάλλου ο Salomon Reinach συνέδεσε το θρύλο της Αττάλειας με το κεφάλι του Μπαφομέτ για τη λατρεία του οποίου κατηγορήθηκαν οι Ναΐτες ιππότες. Συγκεκριμένα ερχόμενοι από την Ανατολή οι περιηγητές έφεραν μαζί τους το θρύλο ο οποίος αναφέρεται σε έναν ή περισσότερους ιππότες οι οποίοι κατείχαν μια μαγική κεφαλή με δολερούς σκοπούς. Σύμφωνα με τον Reinach, αυτή η κεφαλή ανήκε στους Ναΐτες που κατηγορήθηκαν για προσηλυτισμό στο ισλάμ με αποτέλεσμα να θεωρηθεί η κεφαλή λατρευτικό αντικείμενο. Συνεπώς το όνομα Baphomet ταυτίζεται με τη γαλλική εκδοχή του Μωάμεθ, Mahomet. Βλ. S. Reinach, «La tête magique des Templiers», *Revue de l'histoire des religions*, t. 63, Paris 1911, σ. 25-89.

Στον κόρπον της Αττάλειας κατοικά η βεργόνα της Αττάλειας, ένα θηρίο που είναι απού την κεφαλήν ως τη μέση γυναικα με μακριά μαλλιά, και απού την μέσην και κάτω ψάρι. Αυτή πηγαίνει κοντά στα καράβια που περνούν, και γίνεται ξέρη, και ρίχτει τα μαλλιά της απάνου του, το τραβά, το αναποδογυρίζει και το βουλιάζει, και τρώγει τους ανθρώπους που είναι μέσα, ή όλους ή όσους θέλει⁶⁸.

Στην συγκεκριμένη παράδοση δεν γίνεται καμία αναφορά στην καταγωγή του συγκεκριμένου τέρατος αλλά σε πολλά σημεία θυμίζει η δράση του το τέρας των μεσαιωνικών αφηγήσεων. Τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο σαφή μέσω του ονόματος *βεργόνα της Αττάλειας* όπου η λέξη *βεργόνα* είναι διαλεκτικός τύπος της *γοργόνας*. Δεν διακρίνεται καμία ωστόσο σύνδεση με τη Μέδουσα. Σύνδεση με τη Μέδουσα δε διακρίνεται ούτε στην επόμενη αφήγηση η οποία όμως εμφανέστατα αποτελεί διαχρονική βάση του υπό εξέταση θρύλου:

Η βασιλιπούλλα της Τελόντου εν ήθελε το βασιλιόπουλλο του Καστελιού, κ' ήστερζε να το πάρη με το στέσ' ήμα, α ματρώουσε να εμίση τηθ θαλάσσ' αμ πο φώτα. Κείνος ημάζεψε ασποΐλλους κ' ήκαίνεν τους σωρούς σωρούς και 'ς τημ μέση ηκαρφώννε κερζ'ιά κ' ήλαμε γούλο το πέλαβος. Η βασιλιπούλλα που την σκάσην της, που εν τον ήθελε, ηπέθανε την άλλην ημέρα. Πέρασεμ πέρα το βασιλιόπουλλο και την ηζέθαψε τριώμ μερώ πεθαμένη, και την ηκοιμήθηκε κ' ήνηκεν η Γοργόνα. Κ' ήγηνεφεν η Γοργόνα τα μαλλιά της κ' ηκαταπόντιζε τα καράβζ'ια. Ζαμ πέρασε ο άης Νικόλας πελεμούσε να καϊνατίση και κεινού το καΐσκιν του, κ' εξώρισεν τη σε μέρος μακρινό⁶⁹.

Ο θρύλος μετατοπισμένος στη νήσο του νοτιοανατολικού Αιγαίου Τέλενδο, περιοχή σαφούς γεωγραφικής σύνδεσης με την Αττάλεια, φέρει πολλά από τα μοτίβα που ήδη συναντήσαμε (ευγενική καταγωγή των πρωταγωνιστών, νεκρή κόρη, νεκροφιλία) αλλά διαφέρει σ' ένα σημαντικό σημείο: το τέρας είναι η ίδια η νεκρή, ενώ καμία αναφορά δεν γίνεται σε γέννα και πόσο μάλλον της κεφαλής της Μέδουσας. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε εξαιτίας αυτής της απουσίας αναφορών στην Μέδουσα Γοργώ, πως ο αρχικός μύθος δεν την περιελάμβανε και πως τελικά οι περιηγητές έφεραν στην Δύση ένα μύθο σχετικό με μία γοργόνα. Η λέξη από τους πρώτους αιώνες μ. Χ. έχει διαφορετική σημασία στην Ανατολή –δηλώνει ένα ενάλιο δαίμονα, που στις δυτικές γλώσσες χαρακτηρί-

68. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Α', 1904 Αθήνα, σ. 310, αρ. 553.

69. Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Β', Αθήνα 1921, σ. 35-36.

ζεται ως *σειρήνα*— και την Δύση, όπου σημαίνει τη Μέδουσα Γοργώ. Αυτή η σύγχυση θα μπορούσε να είναι η αιτία εμφάνισης της Γοργούς σε κείμενα της Δύσης αντίθετα με τα μέχρι τώρα εξεταζόμενα κείμενα της Ανατολής, στα οποία απουσιάζει. Η συγκεκριμένη άποψη ωστόσο αποδυναμώνεται αν προχωρήσουμε σε ένα τρίτο κείμενο, σύμφωνα με το οποίο:

Όταν εκυριεύθη η Άκρη (= Άκη, Πτολεμαΐς), ο μάρτυς ευρίσκετο εις την Κύπρον. Εκεί ήκουσεν από ένα στρατιώτην, που ήτο μπάιλος εις την Λιμασό (=Λεμισόν), ότι ένας ευγενής είχαν αγαπήση μίαν κόρην από την Μαράκλειαν της Τριπόλεως. Μη δυνάμενος να την αποκτήση ζωντανήν, την εξέθαψε μετά τον θάνατόν της, συνευρέθη με αυτήν και της έκοψε έπειτα την κεφαλήν. Μία φωνή του παρήγγειλε να φυλάττη επιμελώς αυτήν την κεφαλήν, διότι είχε την δύναμιν ν' αφανίζη και να διασκορπίζη ό,τι έβλεπε. Την εσκέπασε λοιπόν και την απέθεσεν εις κιβώτιον. Ύστερον από ολίγον καιρόν, είχε πόλεμον με τους Έλληνας, που εκατοικούσαν την Κύπρον και τα πλησίον μέρη, και μετεχειρίσθη αυτήν την κεφαλήν εναντίον των πόλεων και των στρατοπέδων των Ελλήνων, και έφθανε μόνον να την δείξη διά να εξολοθρεύση τους εχθρούς του. Μίαν φοράν που εταξίδευεν εις την Κωνσταντινούπολιν, με τον σκοπόν να καταστρέψη αυτήν την πόλιν, συνέβη να του κλειψι η προία τροφός του το κλειδί του κιβωτίου διά να ιδή τι είχε μέσα, και έβγαλε την κεφαλήν. Παρευθύς εσηκώθη φοβερά τρικυμία και το καράβι εβούλιαζε. Και μόνον μερικοί ναύται ημπούρεσαν να σωθούν και από αυτούς εμαθητεύθη τι έγινε. Από εκείνον τον καιρόν, λέγουν δεν, υπάρχουν πλέον ψάρια εις αυτό το μέρος της θαλάσσης⁷⁰.

Στη συγκεκριμένη παραλλαγή γίνεται αναφορά στο τερατώδες κεφάλι με το θανατηφόρο βλέμμα, που προέρχεται όμως από την αποκεφαλισμένη νεαρή και δεν είναι αποτέλεσμα γέννας. Επίσης σε αυτή την περίπτωση, αντίθετα με τις προηγούμενες, δεν γίνεται αναφορά σε κάποια γοργόνα⁷¹. Το ίδιο συμβαίνει με ακόμα μια εκδοχή, που τοποθετείται στη Μακεδονία, αποδεικνύοντας έτσι την εκτεταμένη εξάπλωση του θρύλου. Εδώ αντίθετα με τις τρεις προηγούμενες αφηγήσεις έχουμε το μοτίβο της γεννηθείσας κεφαλής, που αποκαλείται *Πανώλη*:

70. Ν. Γ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 37.

71. Ενδιαφέρουσα πληροφορία που τη συναντήσαμε επίσης στον Gervais de Tilbury είναι το κλείσιμο σ' ένα κουτί, αλλά και η φωνή που καλεί τον ήρωα, στοιχείο που χρησιμοποιεί ο Mandeville.

Βασιλεύς κραταίος ἀλλ' ἀνόσιος κατήσχυνε πάσαν γυναῖκα τὴν ὁποίαν ἐβλεπε. Καὶ πότε ἐπεχείρησε νὰ βιάσῃ μίαν νέαν τὴν ὁποίαν εἶδεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀνθισταμένην δὲ τὴν ἐβασάνισε τοσούτον, ὥστε ἐκ τῶν βασάνων ἀπέθανεν. Ἀλλὰ καὶ νεκρά συνήλθεν αὐτή, καὶ κατέλιπε τὸ πτώμα εἰς ἐν μέρος τοῦ παλατίου τοῦ. Σπουδαία γεγονότα ἐπελθόντα ἐν τῷ μεταξύ τῶν ἑκαμὼν νὰ λησμονήσῃ τὴν νεκράν. Μετὰ ἐννέα δὲ μῆνας ἐνθυμηθεὶς τὸ ἀνοσιούργημά του, μετέβη εἰς τὸν τόπον ὅπου εἶχε παραρρίψει τὸ πτώμα, εἶδε δ' ὅτι ἡ νεκρά διετῆρει ὅλην τὴν καλλονὴν αὐτῆς καὶ οὐδὲν μέρος αὐτῆς εἶχε φθαρὴ ἐκ σήψεως. Τοῦ ἐφάνη δὲ ὅτι ἡ γαστήρ της νέας ἦτο ἐξωγκωμένη καὶ ἀνεκινεῖτο σφοδρώς. Ἐκπλαγεὶς καὶ ἀδυνατῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα, ἐλάκτισε τὸ πτώμα εἰς τὴν γαστέρα, καὶ διαρραγείσης αὐτῆς ἐγεννήθη ἡ Πανώλης, ἥτις πρῶτον ἐφόνευσε τὸν πατέρα της⁷².

Βάσει τῶν παραπάνω θεωροῦμε πὺς ἐνδέχεται κάποιος σχετικὸς (καὶ μὴ σωζόμενος) μῦθος μετὰ τὴν Μέδουσα Γοργὼ καὶ τὴν κομμένη ἀπὸ τὸν Περσέα κεφαλὴ της, νὰ ἀποτελέσει ἀπὸ νωρὶς βάση τοῦ θρύλου. Αὐτὸ σταδιακὰ ξεχάστηκε ἀπὸ τὸν λαὸ ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τὴ Γοργὼ μετὰ τὴν γοργόνα, καὶ τὰ ὅποια βασικὰ χαρακτηριστικὰ της. Γνώμη μας πάντως εἶναι πὺς πίσω ἀπὸ τὴν ἀκριτὴ συνύπαρξιν τῆς κεφαλῆς μετὰ τὸ θανατηφόρο βλέμμα (παράδοσις 3 καὶ 4) καὶ τοῦ ἐνάλιου δαίμονα μετὰ τὴν μορφήν γοργόνας (παράδοσις 1 καὶ 2), θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὴν γλωσσολογικὴ –καὶ ὄχι ἐννοιολογικὴ– σχέσιν μετὰ τὴν Γοργού καὶ γοργόνας.

Σε κάθε περίπτωση εἶναι βέβαιον πὺς ἦταν μία ἢ περισσότερες ἀντίστοιχες ἐκδοχὲς τῶν παραπάνω λαϊκῆς προέλευσης ἀφηγήσεων πὺς εἰσῆχθησαν ἐξ Ἀνατολῆς γεννώντας σὲ συνέχεια μιὰ ἀφήγησιν μετὰ ἀλυσιδωτὲς μεταστάσεις. Μία τέτοια μετάστασις εἶναι καὶ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Mandeville πὺς τοποθετεῖται ὡπὺς εἶπαμε σὲ 1357 καὶ ἀποδεικνύεται ἀρκετὰ πιστὴ σὲ τὶς ἀρχικὲς ἐκδοχὲς τοῦ θρύλου. Ἡ Ἀττάλεια ὡστόσο ἐν τέλει καταποντίζεται, πρᾶγμα πὺς ἐκπλήσσει ἐφόσον σὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ περιηγητῆ ἡ πόλις ἦταν πρωτεύουσα τοῦ ἐμιράτου τοῦ Τεκέ, ἀποδεικνύοντας ὡπὺς καὶ σὲ τὴν περίπτωσιν τῆς σύγχυσις μετὰ τὴν Κω καὶ Lango σὲ τὸν προηγουμένως ἐξεταζόμενο θρύλον, πὺς κατὰ πάσα πιθανότητα ὁ Mandeville δὲν ταξίδεψε σὲ τὸ συγκεκριμένο τόπον καὶ συνεπῶς εἴτε ἀντλήσει τὴν ἀφήγησιν ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες δευτερεύουσες πηγὰς (πιθανόν ἐξ αὐτῶν πὺς ἡδὴ ἐξετάσαμε) εἴτε ἀκούσει τὴν ἀφήγησιν ἀπὸ κάποιον ταξιδιώτη-σταυροφόρον.

Τὸ πιθανότερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ θρύλος ἐφτάσει ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ σὲ τὴν Δύση, χωρὶς νὰ ἀποτελέσει τμήμα τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, ἐγκλωβίστηκε σὲ τὴν ἐλεύ-

72. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Β', Ἀθήνα 1904, σ. 1204.

θερη βούληση της λογιουσίνης χάνοντας σταδιακά τον αρχικό του χαρακτήρα, αντίθετα με την Ανατολή όπου ο θρύλος, τμήμα των λαϊκών παραδόσεων, συνέχισε να διαδίδεται από στόμα σε στόμα διατηρώντας έτσι την αρχική του μορφή.

Επίλογος

Αν τώρα αντιπαραθέσουμε τα σχετικά με τους δυο θρύλους συμπεράσματα, παρατηρούμε πως ο δρόμος που πιθανόν ακολουθήθηκε είναι πανομοιότυπος: ένας ταξιδιώτης-σταυροφόρος μετέφερε τον μύθο στη Δύση όπως τα πουλιά τον σπόρο, ο μύθος ρίζωσε όχι στο λαϊκό αλλά στο λόγιο υποσυνείδητο και διαδόθηκε μέσω των πηγών. Ο Mandeville, ο οποίος μάλλον «δεν απομακρύνθηκε διόλου από την Ευρώπη»⁷³, βασίστηκε σε κάποια ή κάποιες από αυτές τις πηγές (ή λιγότερο πιθανόν άκουσε την αφήγηση από κάποιο ταξιδιώτη) και την αποτύπωσε ενίοτε με μετατροπές και σφάλματα στα *Ταξίδια* του.

Το βασικό ερώτημα είναι ποια είναι η αρχική μορφή των δυο θρύλων. Όσον αφορά το β' μπορούμε να αποφανθούμε με απόλυτη βεβαιότητα (και με σύμμαχο τη συνέχεια των λαϊκών παραδόσεων) πως η αρχική μορφή θα προσidiaζε στις τέσσερις αφηγήσεις λαϊκής προέλευσης που παραθέσαμε. Η μεγάλη διαφορά με την περίπτωση του θρύλου της κόρης του Ιπποκράτη είναι αυτή ακριβώς η επιβεβαιωμένη υπαρξη λαϊκών παραλλαγών. Στην περίπτωση του α' θρύλου τα πάντα είναι πιθανά, με πιο ακραία περίπτωση να έχουμε να κάνουμε με ένα προϊόν της λόγιας ελεύθερης βούλησης (του Mandeville ή κάποιου άλλου στοχαστή πριν από αυτόν, του οποίου όμως το κείμενο αγνοείται).

Με την περίπτωση των δυο αυτών θρύλων επανερχόμαστε στο μεθοδολογικής φύσης πρόβλημα της φερεγγυότητας των λόγιων πηγών που πραγματεύονται ένα λαϊκής προέλευσης θέμα. Στην ουσία αυτές ακριβώς οι πηγές αποτελούν τον μοναδικό μάρτυρα περιόδων όπως η αρχαιότητα και ο μεσαίωνας, εφόσον τυπικά η λαογραφική επιστήμη εμφανίστηκε πολύ αργότερα. Είναι λοιπόν εξαιρετικά δύσκολο να γνωρίζουμε a priori το κατά πόσο πρόκειται περί ασφαλούς πηγής, και κατά πόσο ο λόγιος παραδίδει το θέμα ως ντοκουμέντο, χωρίς να μεσολαβεί παραλλάσσοντας το και καθιστώντας το μη-ασφαλές. Η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο επισφαλής τη στιγμή που ξεκινάει το «χαλασμένο τηλέφωνο» των πηγών με μια πληροφορία να μεταδίδεται λανθασμένα από λόγιο σε λόγιο (με την τυπογραφία και την ευρεία κυκλοφορία βιβλίων να μην αποτελούν ακόμα σύμμαχο), κατά το παράδειγμα του ονόματος Satalie. Φαίνεται τελικά πως ο Mandeville, αυτός ο πιθανώς κατά φαντασία περιηγητής, αποτελεί σαφές

73. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Α', Αθήνα 2001, σ. 244.

παράδειγμα στοχαστή του οποίου το, λαογραφικό τουλάχιστον, έργο χρήζει αυξημένης προσοχής. Οι αφηγήσεις που εξετάσαμε στην ιδανική περίπτωση θα αποτελούσαν, μέσω του Ιπποκράτη και της Γοργούς, ιδανικές γέφυρες μεταξύ αρχαιότητας - μέσω χρόνων και γιατί όχι νεότερων, εφόσον τουλάχιστον ο β' θρύλος συναντάται σε λαογραφικές συλλογές. Στην λιγότερο ιδανική περίπτωση όμως δύνανται να λειτουργούν κατοπτρικά, με το είδωλο των πρωτότυπων πηγών να φτάνει σε μας λιγότερο ή περισσότερο παραμορφωμένο.

Βιβλιογραφία

- Anderson E. R., *Folk-taxonomies in Early English*, New Jersey 2003.
- Boutemy A., *Gautier Map, conteur anglais. Extraits du De Nugis Curialium*, Bruxelles 1945.
- Deluz Chr., *Le livre des merveilles du Monde*, Paris 2000.
- Deluz Chr., *Le Livre Jehan de Mandeville*, Louvain-la-Neuve 1988.
- Evans R. H., *A selection of curious, rare and early voyages*, t. 4, London 1811.
- Ferlampin-Acher Chr., *Fées, bestes et luitons. Crovances et merveilles dans les romans français en prose (XIIIe-XIVe siècles)*, Paris 2002.
- Harf-Lancner L., Polino M. N., «Le gouffre de Satahe: survivances médiévales du mythe de Méduse», *Moyen Age* 94, Paris 1988, σ. 71-101.
- Hanchius P., *Introduction à la littérature française et flamande de Belgique*, Bruxelles 1921.
- Herzog R., *Heilige Gesetze von Kos*, Berlin 1928.
- Hilka A., «Zu Gouffre de Satenie», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* CXL, Berlin 1920, σ. 130-135.
- Hinton J., «Notes on Walter Map's "De Nugis Curialium"», *Studies in Philology*, vol. 20, no. 4, North Carolina 1923, σ. 448-468.
- Huet G., «La légende de la fille d'Hippocrate à Cos», *Bibliothèque de l'école des chartes*, t. 79, Paris 1918, σ. 45-59.
- Howard D. R., «The World of Mandeville's Travels», *The Yearbook of English Studies*, vol. 1, London 1971, σ. 1-17.
- Larner J., «Plucking Hairs from the Great Cham's Beard: Marco Polo, Jan de Langhe, and Sir John Mandeville», *Marco Polo and the Encounter of East and West*, έκδ. S. Akbari, S. Conklin, I. Amilcare, Toronto 2008, σ. 133-155.
- Lecouteux Cl., *Méluise et autres récits*, Paris 1999.
- Letts M., *Sir John Mandeville: The Man and His Book*, London 1949.
- Loomis R. S., «The Fier Baiser in Mandeville's Travels, Arthurian Romance and Irish Saga», *Studi Medievali*, 17 (1951), σ. 104-113.
- Mandeville J., *The Book of Marvels and Travels*, έκδ. A. Bale, Oxford 2012.
- Meier C. A., *Healing Dream and Ritual: Ancient Incubation and Modern Psychotherapy*, Einsiedeln 2009.
- Milton G., *The Riddle and the Knight: In Search of Sir John Mandeville, the World's Greatest Traveller*, New York 1996.

- Paris G., « Romans en vers du cycle de la Table ronde », *Histoire littéraire de la France*, t. XXX, Paris 1888.
- Πολίτης Ν. Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Β', Αθήνα 1921.
- Πολίτης Ν. Γ., *Παραδόσεις*, τ. Α', Αθήνα 1904.
- Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ., « Μύθοι και λαϊκές παραδόσεις », *Η Καθημερινή. Επτά Ημέρες: Η Γοργόνα και ο μύθος της*, 15 Ιουλίου 2001, σ. 8-13.
- Reinach S., « La tête magique des Templiers », *Revue de l'histoire des religions*, t. 63, Paris 1911, σ. 25-89.
- Ruddy D. W., *Scribes, printers, and vernacular authority: a study in the late-medieval and early-modern reception of Mandeville's travels*, Michigan 1995.
- Seymour M. C., *Sir John Mandeville*, Aldershot 1993.
- Sisam K., Tolkien J. R. R., *A Middle English Reader*, Oxford 1921.
- Sommer H. O., *The vulgate version of the Arthurian romances*, t. VII, Washington 1913.
- Σάθας Κ., *La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au Moyen Âge*, Paris 1875.
- Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Α', Αθήνα 2001.
- A. Therry, *Tirant Lo Blanc: New Approaches*, Suffolk 1999.
- H. Thomas, *Spanish and Portuguese Romances of Chivalry*, Cambridge 1920.
- X. Walter, *Avant les grandes découvertes: une image de la terre au XIVe siècle*, Roissy-en-France 1997.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

STAMATIS ZOCHIOS

Hippocratic dragon and marine medusa: Greek folk elements in the English traveler John Mandeville

John Mandeville is an English traveller whose work entitled Itineraria (Travels), published in 1357, was a popular reading of the Middle Ages. Among the many fictional travel narratives, two take place in the Greek area. The first one concerns the daughter of Hippocrates, which was transformed into a dragon living in the deep bowels of a castle on Chios Island and waiting for a brave knight who will be able to break the spell. The second one describes the unholy union of a man with his dead young companion, the result of which is a demonic head of a villain and extremely dangerous action for all those sailors passing through Antalya. The two extracts were active subjects of an intertextual dialogue between a set of works of early European literature, while sometimes associated with specific Greek, ancient or later, popular beliefs.

This article attempts to study the two passages in the light of intertextuality and to integrate or disconnect them from the popular context, in response to whether it is a subsequent of bibliographical reconstruction or of an experience, resulting from travellers' testimonies.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ